

MONTJUÏC: MEMÒRIES EN CONFLICTE

El castell, la muntanya i la ciutat

MONTJUÏC: MEMÒRIES EN CONFLICTE

El castell, la muntanya i la ciutat

Manel Risques i Martí Marín

Pròleg de Ferran Mascarell

Primera edició: abril del 2008

PRIMER: Un país està fort quan sap afrontar alhora, i amb convicció, tres dimensions de la dinàmica social: la memòria col·lectiva, la democratització del present i la forja de les idees que han de configurar un futur compartit. Passat, present i futur, tres vessants han d'anar el més relligades possible.

El llibre que teniu a les mans incideix amb convicció i agudeses en el paper de la memòria col·lectiva. La memòria és també expressió de conflicte social. La memòria no és neutral, no és apolítica. La memòria és *cultural*. Pertany a la dimensió dels fets i també del simbòlic; està composta de fets i de valors, de selecció de fets i de selecció de valors.

Els autors del llibre –Manel Risques i Martí Marín– ens endinsen en un magnífic exemple de tot això. Han edificat un sintètic relat, molt recomanable de llegir, que ens introdueix en la història d'una muntanya, un castell i una ciutat. Ens parlen de la ciutat de Barcelona; de la muntanya que des de temps immemorials donà caràcter i visibilitat a l'agrupació humana que vivia al seu entorn, i es refereixen, també, al peculiar castell que la corona, concretament des de 1641, quan la ciutat era assetjada per les tropes de Felip IV.

La ciutat i la muntanya havien establert una profunda relació que venia de lluny. Quan el castell modern coronà el seu cim, la relació s'intensificà. Es configurà com un element central en la història simbòlica, social, política i militar de la comunitat humana que vivia als seus peus. Es materialitzaren un conjunt molt ampli i divers d'interaccions cada cop més complexes. La memòria d'una muntanya simbòlica, d'un lloc d'enterraments, d'una pedrera que permetia construir la ciutat, d'un apreciat far que guiava els navegants, d'una referència bàsica de protecció i de vigia acabà esdevenint lloc d'amenaça i indret estratègic per atacar-la i sotmetre-la.

Montjuïc combinà, doncs, memòries oposades, solapades, en conflicte, com diuen els autors. Montjuïc fou lloc de protecció i lloc d'amenaça; domicilià batalles decisives, acollí heroïsmes i covardies, visqué resistències al límit, es resistí a les autoritats més poderoses, es convertí en el mal son de tots els poders absolutistes i també en la cima més cobejada per controlar militarment la ciutat quan aquesta es revoltava.

El llibre comença quan Montjuïc es constituí en fortí defensiu de la ciutat arran la guerra de les institucions catalanes i la monarquia de Felip IV. El text ressegueix després la peculiar història de la muntanya i el castell tot fent referència a la llarga cadena de conflictes que arrossegaren les institucions de la ciutat, i també les catalanes, amb la monarquia absolutista al llarg dels segles XVII i XVIII, amb les autoritats estatals al llarg dels segles XIX i XX, fins la Guerra Civil de 1936 i el franquisme.

El relat permet comprendre quin va ser el paper del castell de Montjuïc en els moments decisius de 1641, 1651 i 1705; permet entendre el seu paper

després de 1714 quan Felip V imposà el Decret de Nova Planta; permet saber quina fou la funció del castell en l'època que l'administraren les tropes napoleòniques, l'any 1808.

És en aquest conjunt de fets que els autors van fent evident com es va teixir la llegenda negra de la muntanya i el seu castell, i la seva conversió en icona de l'absolutisme. Per moltes generacions de barcelonins el castell fou una presó –la *Bastilla* de Barcelona–, una plataforma militar des d'on bombardejar-la, un dipòsit repressiu per excel·lència, un lloc de tortura, un marc de consells de guerra dramàtics i arbitraris, un espai de martiri i de mort.

A poc a poc, la memòria militar dóna pas a la memòria tràgica, a poc a poc s'accentuen les paradoxes que el lloc sintetitza. En la part final del llibre els autors exploren les relacions entre la fortalesa i la ciutat durant els anys de la Guerra Civil de 1936. Ja no tenia cap rellevància militar. Havia perdut tota importància des del punt de vista de la defensa de la ciutat. Arribaren les incursions aèries feixistes i les línies de foc, amb armes de finals del segle XIX que encara estaven orientades a intimidar la ciutat. En aquells anys, la muntanya adquirí noves funcions; es convertí en lloc d'aixopluc i de construcció de refugis. Per primer cop s'intentà canviar-ne el destí. La plaça d'armes passà a dir-se Plaça de la Llibertat. Però la guerra imposà la seva lògica i ben aviat tornà a ser presó, indret de càstig i lloc d'execució dels *enemics del poble*.

Evidentment, tampoc el franquisme acabà amb la història negra del castell. Les autoritats feixistes el convertiren en una presó militar, en domicili de consells de guerra i en patíbul de penes de mort. En la foscor de les seves cel·les i el paisatge dels seus fossars s'hi van jutjar i afusellar militars fidels al règim democràtic republicà i al propi president legítim de la Generalitat, Lluís Companys. Els vencedors, com una prebenda més, van intentar imposar la seva memòria i esborrar la dels altres.

No és estrany, doncs, que Montjuïc sigui un lloc de memòries en conflicte. El castell ha impregnat l'imaginari col·lectiu de manera molt diferent en diversos moments de la història. Durant molt de temps ha dominat en la memòria col·lectiva la imatge del castell convertit en metàfora de l'absolutisme, d'opressió, de tortura, d'injustícia i d'impunitat. Queda molt lluny la memòria dels que defensaren la ciutat. Quasi ha estat esborrat el record dels que hi deixaren la vida defensant la democràcia republicana. És evident que la transició política iniciada l'any 1975, després de la mort del dictador, va accentuar una mirada volgudament desmemoriada; ha estat una de les característiques d'aquest període de la nostra història.

Per això és especialment destacable aquest text d'en Risques i en Marín. Més enllà de tot el que explica, forma part d'un corrent de fons de la societat catalana destinat a restituir el valor de la memòria col·lectiva. Un corrent de fons que desitja posar a l'abast de la societat catalana una memòria col·lectiva real, i per tant diversa i contradictòria, no feta de simplicitats, no destinada a amagar significats, sinó a democratitzar-los i compartir-los.

De tot això va aquest llibre. Un dia –fa ja uns quants mesos– ens vàrem trobar conversant de tot això en una trobada informal, quasi fortuïta. Els hi vaig poder dir que tenien raó, que tot lloc –més o menys emblemàtic– solia ser-ho en funció de la pròpia memòria o memòries que contenia. Els hi vaig poder explicar que havia viscut en primera persona una part substancial de l'accidentat retorn del castell de Montjuïc a la ciutat per part de l'administració de l'Estat i que certament al darrere hi havia, més o menys conscientment, memòries en conflicte. Una versió sintètica de la meva vivència *negociadora* podria ser un breu epíleg per aquest text; només la generositat dels autors l'ha convertit en aquest pròleg.

SEGON: El 15 de juny de l'any 2004 es varen celebrar eleccions al Parlament Europeu. El dijous anterior els socialistes catalans celebraren el tradicional míting final de campanya al Palau Sant Jordi. Entre els oradors hi eren l'alcalde de la ciutat, Joan Clos; el president de la Generalitat, Pasqual Maragall, i el president del Govern espanyol, José Luis Rodríguez Zapatero, que tot just s'acabava d'estrenar.

En un moment de la seva intervenció Zapatero va assegurar a la concurrència la cessió definitiva del castell de Monjuïc a la ciutat de Barcelona. Els assistents van acollir la proclama amb mostres de satisfacció. Aquella notícia tenia una significació especial. També tenia significació per a molta gent que no estava en el míting. El diari *ABC* recollia la notícia: «El gesto fue recibido como un homenaje a Lluís Companys –presidente de la Generalitat republicana fusilado en el foso de aquella fortaleza en 1940– y a la propia sociedad catalana, puesto que el castillo de Monjuïc, y en concreto el Museo Militar que alberga, es considerado uno de los símbolos de la represión franquista».

En acabar l'acte, els oradors i els seus acompanyants van encaminar-se cap a la sortida saludant la gent. En el recorregut van passar per on havíem estat asseguts alguns regidors de la ciutat. L'alcalde Joan Clos va dir-me: «Ja l'has escoltat, agafa el tema». Era evident que l'alcalde estava cofoi; tots ho estàvem. Aquella promesa tenia una especial rellevància simbòlica. Per fi determinades coses semblava que es podien afrontar i resoldre. Era la notícia del dia. De fet, cap de nosaltres estàvem segurs que acabés fent una proclamació tan rotunda. La ciutat recuperaria finalment Montjuïc. Era una enorme victòria política per a l'alcalde Clos, per als socialistes, per al Govern i el plenari de la ciutat, per a Barcelona i per a Catalunya. Era un signe inequívoc de les noves intencions del president del Govern espanyol.

L'endemà al matí, a les 9.00, ens vàrem reunir a l'alcaldia. No vaig aconseguir desxifrar quines havien estat les raons que van portar a Zapatero a fer aquell anunci en aquella jornada electoral i en el context d'unes eleccions europees. És cert que des de l'Ajuntament s'havia fet feina en aquesta direcció; s'havia treballat amb els parlamentaris catalans socialistes i amb el propi ministre de Defensa.

Tinc present un encontre amb el llavors ministre de Defensa, José Bono, l'alcalde i jo mateix, en el marc del Fòrum de les Cultures. Fou una trobada informal sense agenda prèvia; havíem acabat abordant tres temes delicats: el retorn de Montjuïc, els papers de Salamanca i la rehabilitació judicial del president Companys. Va ser una conversa informal sense conclusions. El ministre es va limitar a escoltar, no va fer cap declaració de principis contrària a cap dels nostres plantejaments, si bé, certament, va explicar la munició que al seu entendre la política de crispació del Partit Popular trobava en aquests assumptes simbòlics. Vaig tenir la impressió que la meva apassionada defensa de la rehabilitació del president afusellat i de la necessitat de concretar per fi la devolució dels papers li van semblar una mica extemporànies. La conversa va ser agradable i en cap cas el ministre es va mostrar bel·licós.

Fos com fos, calia aprofitar la promesa pública del president Zapatero. En la reunió matinal amb l'alcalde, aquell divendres 13 de juny preelectoral, va insistir que m'ocupés amb discreció d'aquell assumpte essencialment simbòlic. En aquell equip de govern municipal els assumptes simbòlics em tocaven quasi sempre. Ja havia passat amb l'embolic de l'escut de la ciutat, i amb la política de noms dels carrers i de monuments. Suposo que jo tendia a donar més importància als assumptes simbòlics que molts dels meus companys de consistori. Els temes simbòlics solen ser delicats, toquen fibres socials sovint imperceptibles, es fonamenten en processos històrics sovint deixats de banda, desconeguts per a la gent, de fàcil manipulació. Per a l'esquerra tradicional són temes molestos. Pertanyen a una categoria conceptual que detesten: la identitat.

Vaig sortir de la reunió ratificat amb l'encàrrec. Es tractava de contactar amb el Ministeri de Defensa i acabar de concretar com posar fil a l'agulla i materialitzar la devolució. Només unes hores més tard vaig parlar amb el secretari d'Estat de Defensa, Francisco Pardo. La conversa va ser positiva. «Hablaré con el ministro. El presidente lo prometió y vamos a ponernos a trabajar. Déjame unos días y te llamo». Vam haver d'insistir. Vaig parlar amb diversos diputats catalans del grup socialista per concretar una primera resposta ministerial. Quan creia que caldria trucar a la Moncloa, finalment, a punt de concloure el mes de juliol, la pressió va donar fruits. El secretari d'Estat em convocà formalment. No tinc les notes d'aquella primera reunió, però fou una trobada cordial i fàcil. Vàrem quedar en constituir una comissió d'un màxim de tres persones per banda i posar-nos a treballar. Caldria redactar una llei de devolució i decidir conjuntament què fer amb el Museu Militar.

El dia 1 d'octubre vàrem fer una nova reunió a Madrid. A més del secretari d'Estat, va ser-hi Leopoldo Stampa, un home que va fer una bona feina, fins que el van apartar del procés. En aquella sessió vàrem parlar molt de la utilització política que la dreta feia d'aquest tipus d'assumptes. En la meua llibreta de notes vaig escriure el següent: «Ens en sortirem, però costarà de resoldre. Els preocupa la desaparició de les banderes, la sortida total de la guarnició militar de la muntanya, el problema de les antenes i la solució del

tema de les col·leccions del museu. Fins ara havíem parlat en termes molt tècnics, avui m'ha semblat interpretar matisos polítics. Reunió positiva, però amb reflexions preocupants. En qualsevol cas, tots els temes plantejats tenen fàcil solució tècnica. Els he proposat fer una declaració d'intencions del ministre i l'alcalde on quedi clar que abans d'acabar l'any la decisió del president Zapatero de retornar el castell a la ciutat s'haurà materialitzat definitivament».

Dos dies després vaig anotar a la llibreta el text d'una possible declaració conjunta entre Ministeri i Ajuntament: «De acuerdo con los trabajos realizados entre el Ministerio de Defensa y el Ayuntamiento de Barcelona, el ministro de Defensa y el alcalde de la ciudad ratifican su voluntad de que antes de finales de año el Gobierno remita a las Cortes el proyecto de ley de retrocesión del uso pleno del castillo de Montjuïc a la ciudad de Barcelona».

Per a mi, i també per a l'alcalde, era clar que calia fer una llei que sancionés una devolució plena i sense condicions. Calia derogar amb una nova llei democràtica la llei franquista del 1960 i el reglament que va desplegar. La llei franquista retornava el castell a la ciutat, però en condicionava els usos. Era obligatori fer un museu militar que recollís «la aportación de Catalunya a las gloriosas efemérides de carácter nacional». Era obligatori crear un Patronat presidit pel capità general que de fet seguia tutelant la fortalesa i els seus usos.

En aquest moment de la història democràtica calia, doncs, una llei –això mateix opinaven els juristes– que liquidés qualsevol signe d'ambigüitat. L'administració de l'Estat retornava plenament, i sense cap condició, el castell als ciutadans de Barcelona. Es reparava així la ignomínia que aquella fortalesa havia abocat damunt la ciutat en diversos moments de la seva història.

El 20 d'octubre la comissió es va tornar a reunir, aquest cop a Barcelona. Seguïrem concretant coses. Una llei restituiria plenament el castell a la ciutat; després, si calia, l'Ajuntament, el Ministeri i la Generalitat crearien un consorci que desplegueria un Centre per la Pau. El nou centre es podria ubicar als espais que lliurement l'Ajuntament posés a disposició de la nova entitat, però mai com una obligació. L'actitud dels representants ministerials va ser sempre positiva i constructiva. Vàrem parlar a fons sobre què podia ser el nou Centre per la Pau. A ningú se li escapava que n'hi havia molts i que calia trobar-hi una certa especificitat. Vàrem concloure que calia orientar-lo «cap a l'estudi de les condicions de i per la pau en el món globalitzat, cap a l'anàlisi dels millors processos pràctics de resolució de conflictes i la millor comprensió de la pau com a concepte dinàmic sobre el que calia actuar des dels principis de les bones pràctiques». Era un llenguatge enrevessat, sorgit de la conversa amb els militars presents a la reunió, però era una manera d'avançar. Els delegats ministerials insistiren en què seria bo que un centre d'aquest tipus servís per mostrar l'aportació real dels militars als processos de pau. Reivindicaven un exèrcit constructor de pau. Vàrem convenir que el museu militar es desmantellaria. El Ministeri partia de la idea que el Museu no sortiria de Barcelona, encara que alguna cosa podria anar a Figueres o a Toledo. Insistiren molt en què el nou museu servís per explicar com els exèrcits havien

fet importants i sovint desconegudes aportacions civils. Acordàrem que el Museu d'Història de la Ciutat completaria l'inventari de les peces per esbrinar-ne la propietat. Insistiren en dos temes que els representants ministerials catalogaren de delicats: el cost del trasllat i de les assegurances. Tot plegat era una despesa que caldria compartir, digueren.

Sobre l'assumpte de les antenes s'hauria d'acabar de fer un informe tècnic. Calia cercar una solució. Alguna de les antenes estava connectada a la *mall de emergència nacional* de les forces de l'Estat. Eren paraules majors. Alguna cosa em deia que l'assumpte no era tan complex com el pintaven. Per últim, en aquella reunió, vàrem convenir que redactaríem un avantprojecte de llei. Em vaig comprometre a enviar-los un esborrany abans del dia 17 i així ho vaig fer. Vàrem començar aleshores a enviar-nos projectes de llei. Hi van participar activament els serveis jurídics de l'Ajuntament.

El dia 27 del mateix mes d'octubre vaig reunir-me amb Gabriel Cardona. Havia estat militar de la UMD, és un bon expert en la història militar i coneix molt bé el fons patrimonial del museu. Em preocupava que el trasllat del museu tingués efectes col·laterals des del punt de vista patrimonial. Les seves reflexions sobre el valor patrimonial d'algunes armes, com per exemple els canons procedents de la foneria de Ripoll, i les seves reticències conceptuals en fer un Museu de la Pau a partir de les eines de la guerra i els instruments de la violència humana em foren de gran valor.

El 12 de novembre tinc anotades a la llibreta de butxaca les conclusions d'una nova reunió amb l'alcalde. Confirmàrem els principis bàsics de treball: Montjuïc s'havia de retornar sense condicions; després crearíem el consorci amb les altres administracions per desplegar el Centre per la Pau. L'alcalde, tot sigui dit, va creure i va defensar sempre aquest principi; de fet, creia menys en el Centre per la Pau; pensava més en un Montjuïc espai verd urbà. Acordàrem, però, que treballaríem en un Centre per la Pau constituït de forma consorciada entre l'Ajuntament, la Generalitat i els Ministeris de Defensa i d'Assumptes Exteriors. Vàrem proposar que la col·lecció patrimonial que quedés al castell fos feta *ex novo*, sempre d'acord amb un projecte nou, que tingués en compte la història real del castell i la muntanya. Poc temps després s'encarregà a Ramon Folch un projecte d'usos que incorporés un parc i un centre d'interpretació històric del lloc. Vàrem quedar que l'assumpte del projecte de llei el desplegaríem amb el diputat del PSC, Daniel Fernández.

El dia 12 de desembre ens vàrem tornar a reunir a Madrid. En aparença semblava que era possible arribar a tancar l'acord abans d'acabar l'any. Van confirmar que treballaven amb la idea de traslladar el museu militar a la caserna del Bruc, si bé algunes peces podien anar al castell de Figueres. Els seguia preocupant més que cap altra cosa el cost del moviment de les peces i d'instal·lació en el nou emplaçament. «El Ministerio insiste en que el coste debe ser compartido». Sobre el Centre per la Pau es ratificaven en les idees anteriors. Essencialment els interessava que quedessin fixats terminis ben precisos, els preocupava que mai pogués semblar que cedien el castell i

abandonaven la plaça, i després ja en parlarem. Tot d'una i per primera vegada ens vàrem embossar en l'assumpte de les antenes. Per la JEME era un emplaçament òptim per a *la defensa nacional*. S'havia de defensar amb una guarnició permanent de seixanta soldats que es limitarien a fer protecció estàtica. El debat tornà al punt de principi. Estàvem acordant la cessió plena i sense condicions del castell a la ciutat. Entre tots buscaríem solució als problemes de la defensa de l'Estat. Però una cosa no podia condicionar l'altra. No seria lògic concloure que un guarniment de soldats estés instal·lat al cim de la muntanya.

Vaig sortir de la reunió preocupat. Les converses telefòniques posteriors amb el secretari d'Estat seguien fent-me pensar que podíem complir el calendari fixat. Es tractava d'arribar a un acord abans d'acabar l'any. Tot d'una, en una d'aquestes converses, se'm va posar sobre la taula la incomoditat del ministre amb la qüestió de les banderes.

–¿Cuál es el problema de las banderas?

–Sí, hombre, que no esté la bandera española.

–Estarán las banderas que tengan que estar en función de las leyes y normas vigentes, como siempre en la ciudad de Barcelona.

Va ser només un comentari, però em va fer notar que estàvem tocant os. Ara ens acostàvem a la solució definitiva. Estàvem parlant de símbols. I en aquell Ministeri la qüestió dels símbols era ben viva. Podíem tenir problemes. En l'assumpte de les banderes sempre havia funcionat la meva tesi inicial. Si Montjuïc recuperava la condició d'espai cívic i ciutadà –de parc urbà– no era necessari pensar en cap qüestió de banderes obligatòries. Si finalment a Montjuïc s'instal·lava un centre oficial, s'hi posarien a la porta, òbviament, les banderes que correspongués al seu rang en funció de les lleis vigents. Montjuïc –aquesta era i és la meva opinió– havia de retornar a la ciutat sense condicions. Només així es podia acabar amb la infausta significació que tenia.

Uns dies abans del Nadal de 2004 el ministre de Defensa visità Barcelona. Es va fer públic que es trobaria amb el president de la Generalitat. En saber-ho, vaig actualitzar l'estat de la negociació i la vaig posar a mans del president. Vaig escriure una nota i la vaig comentar amb una persona del seu entorn.

Poques hores després de l'entrevista, el ministre va dir que s'havia acordat que en el castell de Montjuïc hi onejarien per llei tres banderes: l'espanyola, la catalana i la de la ciutat. Si era així, l'acord era incorrecte des del punt de vista polític, històric i institucional. Aquella era una negociació entre un Ministeri i un Ajuntament i calia respectar-la. L'alcalde de Barcelona no podia estar-ne al marge. Els dies posteriors vaig tractar de saber què havia succeït. Sembla que va ser el ministre qui va posar l'assumpte de Montjuïc i les banderes damunt la taula; el president demanà al conseller en cap Josep Bargalló que entrés a la reunió. Tant el president com el conseller en cap van manifestar que no

qüestionarien les banderes i que mentre no s'obviés la catalana estarien d'acord amb allò que s'acordés. Res més.

Sigui com sigui, aquella reunió fou utilitzada per part del ministre com una excusa per aturar la devolució. Algunes reunions posteriors de la comissió, ja durant el primer trimestre de 2005, sempre a la seu del Ministeri de Madrid, i en presència del secretari d'Estat i d'altres alts càrrecs, adquiriren tocs de surrealisme conceptual; em mostraren molts dels tabús i fantasmes d'una part de l'administració de l'Estat respecte a Montjuïc i de retruc respecte de l'autonomia catalana. Repetiren sovint arguments com que «No hay ninguna necesidad de molestar al ejército»; arribaren a verbalitzar que «No queremos ver un acto con los mossos d'esquadra en formación, arriando la bandera española e izando la enseña catalana». Tot plegat configurà unes reunions tètriques que destil·laven espanyolisme tronat i escassa densitat democràtica per part d'alguns dels assistents. En tot cas, expressaven sense cap pudor la convicció de molts d'ells sobre la seva obligació de tutelar l'autonomia catalana, una realitat implícitament de segona, incapacitada per rebre un castell i administrar-lo de manera deguda; una propietat generosament donada pel seu propietari, l'Estat, a una gent que possiblement farien alguna tonteria.

Personalment vaig assistir a aquelles sessions amb la fortalesa que dóna la convicció sobre la raó històrica dels arguments de la ciutat i de Catalunya, però també absolutament compungit per l'actitud d'aquells càrrecs polítics socialistes que semblaven haver oblidat qualsevol ratlla del catecisme federal i democràtic. Vaig voler pensar, i encara ho vull, que aquell argumentari era més propi de la personalitat del ministre i del seu equip que no pas dels socialistes espanyols.

Els esforços per posar a lloc al ministre resultaren infructuosos. La darrera reunió de la comissió tingué lloc el mes d'abril de l'any 2005. Ni la posterior visita de l'alcalde al Ministeri, ni la pressió dels diputats catalans del Partit dels Socialistes, de Convergència i Unió i d'Esquerra Republicana de Catalunya varen donar resultats.

TERCER: Finalment, tres anys més tard, el 28 d'abril de 2007, el recentment escollit alcalde de la ciutat va acceptar la cessió del castell segons els termes fixats en una ordre ministerial. S'acceptaren condicions que al meu entendre impedeixen afirmar que el castell de Montjuïc sigui propietat plena de la ciutadania de Barcelona. Es féu un pas possiblement decisiu, però no definitiu.

FERRAN MASCARELL